

ОТА-ОНАЛИК ҲУҚУҚИДАН МАҲРУМ ҚИЛИШ ИНСТИТУТИНИНГ ТУШУНЧАСИ

Темиров Азамат Таиржонович
Ҳуқуқшунос, мустақил изланувчи

АННОТАЦИЯ

Давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири болаларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, шу жумладан оилавий-ҳуқуқий соҳасида ҳимоя қилиш даражасини ошириш ҳисобланади. Ҳозирги вақтда давлат оила сиёсати жамият ҳаётида юз бераётган объектив ўзгаришлар таъсири остида шаклланоқда. Давлат миқёсида ижтимоий муаммо сабабларини бартараф этиш учун оилаларни қўллаб-қувватлаш бўйича мақсадли чора-тадбирлар мажмуини амалга ошироқда. Республикада ота-оналар қийин ҳаётий вазият туфайли болаларга гамхўрлик қила олмайдиган оилалар учрайди. Ота-оналарнинг болаларга нисбатан жисмоний ва руҳий зўравонлиги муаммосидан ташқари, ота-оналар томонидан боланинг мулкӣ ҳуқуқларини бузиш муаммоси ҳам долзарбдир. Бунинг асосий сабаблари сифатида: қашшоқлик, алкоголизм, гиёҳвандлик, ота-она мажбуриятларини масъулиятсиз муносабатда бўлиш, оилавий ва ахлоқий қадриятларнинг паст даражасини кўрсатиш мумкин. Оилавий муносабатларнинг беқарорлиги кўпинча бошқа сабабларга кўра ҳам юзага келмоқда.

Ушбу мақолада оила ҳуқуқининг асосий институтларидан бири бўлган ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тушунчаси ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: *ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тушунчаси, асослари ва тартиби, болани ота-онадан олиб қўйиш, ноқулай тарбия муҳити, болаларга нисбатан зўравонлик, спиртли ичимликлар ёки гиёҳванд моддаларни суиистеъмол қилиш.*

ABSTRACT

One of the priorities of the state policy is to increase the level of protection of children's rights and legal interests, including in the family-legal sphere. Currently, the state family policy is being formed under the influence of objective changes occurring in the life of society. At the state level, it implements a set of targeted measures to support families to eliminate the causes of social problems. In our republic, there are families where parents cannot take care of children due to difficult life situation. In addition to the problem of physical and mental violence of parents against children, the problem of violation of property rights of children by

parents is also relevant. The main reasons for this are: poverty, alcoholism, drug addiction, irresponsible treatment of parental duties, low level of family and moral values. The instability of family relationships often occurs for other reasons.

This article discusses the concept of deprivation of parental rights, which is one of the main institutions of family law.

Key words: the concept, grounds and procedure of deprivation of parental rights, taking a child from parents, unfavorable upbringing environment, violence against children, alcohol or drug abuse.

КИРИШ

Замонавий давлатда шахсни шакллантириш учун оила институти катта аҳамиятга эга, шунинг учун болаларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларига зарар етказадиган ота-она ҳуқуқларини амалга ошириш қабул қилиниши мумкин эмас. Мамалакат ҳудудида ота-оналик ҳуқуқлари – бу ота-оналарнинг қармоғидаги болаларига нисбатан ҳуқуқлари ва мажбуриятлари тўплами ва ота-оналарнинг мажбуриятлари боланинг ахлоқий, ақлий, маънавий, жисмоний ривожланишини таъминлашни ўз ичига олади. Юридик адабиётларда кўплаб муаллифлар "ота-оналарнинг ҳуқуқларидан маҳрум қилиш ота-оналар томонидан ҳуқуқбузарлик содир этилган тақдирда қўлланиладиган оилавий ҳуқуқий жавобгарлик чораси сифатида талқин этилади. Мисол учун, ҳуқуқшунос С.А.Муратова бу борада куйидаги фикрни билдиради "ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш субъектив оила ҳуқуқлари маҳрум шаклида сифатидаги оила ҳуқуқий жавобгарлик чорасидир"¹. Ю.К.Толстойнинг фикрича "ота-оналик ҳуқуқларидан маҳрум қилиш – болалар манфаатларини ҳимоя қилиш ва ота-оналар қайта тарбиялашга қаратилган болаларга нисбатан ота-онанинг ғайриқонуний хулқ-атвори учун санкция ҳисобланади"².

Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш - бу ота-оналарга нисбатан қўлланиладиган ва уларнинг ноқонуний хатти-ҳаракатларида ота-оналик бурчларини бажармаслик, лозим даражада бажармаслик сифатида ифодаланадиган қатъий санкциядир. Таъкидлаш лозимки, ота-оналик ҳуқуқларидан маҳрум қилиш – бу уларнинг фарзандларига нисбатан била туриб айбли ҳуқуқбузарлик содир этган ота-оналар учун жавобгарлик сўнгги чораси ҳисобланади. Шу муносабат билан, ота-она ҳуқуқлари фақат ОҚнинг 80-моддаси биринчи қисмида белгиланган суд қарори билан ўз кучини йўқотади. Ота-оналик ҳуқуқидан ўта муҳим заруратсиз маҳрум қилиш боланинг

¹ Муратова С. А. Семейное право; учебное пособие. – М.: Юриспруденция, 2001. – С. 159.

² Толстой Ю. К., Сергеев А. П. Гражданское право: учебник. В 3 ч. – М.: Проспект, 2002. – 426 с.

манфаатларини, оилада яшаш ва тарбияланиш ҳуқуқини бузиши ва унинг тақдирида қайтарилмас оқибатларга олиб келиши мумкин. Бу ота-оналик ҳуқуқларидан маҳрум этиш институтининг тарбиявий функциясини амалга ошириш билан боғлиқдир.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Оила ҳуқуқи фанида ота-оналик ҳуқуқларидан маҳрум қилиш "ота-она жавобгарлигининг сўнгги чораси" эканлиги ҳақидаги қтабий ёндашув шаклланган. Бу ноқонуний хатти-ҳаракатни содир этган субъект учун салбий оқибатларнинг вужудга келишини назарда тутаяди, яъни аслида бу жазо чораси ҳисобланади. Бироқ, кўпинча ушбу соҳада амалдаги оилавий-ҳуқуқий нормалар қўлланилганидан кейинги "сўнгги жавобгарлик чораси" ота-онанинг масъулиятсизлигининг охириги позициясига айланади ва болага нисбатан мазкур ҳимоя воситаси ота-оналик ҳуқуқларидан маҳрум этиш институтининг муҳофаза функцияси сифатида қаралиши лозим. Фикримизча, ота-оналик ҳуқуқларидан маҳрум қилишни боланинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш усули сифатида кўриб чиқиш ўринлидир, чунки ота-онанинг болаларга нисбатан ноқонуний айблик ҳаракати бартараф этилади, бола ҳуқуқларининг бузилиши бартараф этилади. Л.М.Звягинцева оила қонунчилигида ҳимоя чоралари тўғрисида тадқиқот натижалари қуйидагича хулоса қилишга имкон берди: оилавий-ҳуқуқий санкцияларнинг асосий хусусияти уларнинг қатъий мақсадли йўналиши - оила ҳуқуқи субъектларининг, айниқса унга энг муҳтож бўлганлар (масалан, вояга етмаган болалар)нинг манфаатларини ҳимоя қилиш (муҳофаза қилиш) ҳисобланади³.

Ота-оналик ҳуқуқларидан маҳрум этиш институти - бу ўз ғоявий платформасига асосланган ва тегишли соҳа вазифаларига бўйсунадиган, ота-она ҳуқуқларидан маҳрум қилишни яхлит ва бўшлиқларсиз тартибга солиш учун мўлжалланган оила ҳуқуқи соҳасининг шакллантирилган таркибий элементи дир. Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш институти - бу болалар манфаатларини ҳимоя қилишни тавсифловчи ва ота-онанинг жавобгарлиги чораларини бирлаштирган соҳавий ҳуқуқий институт ҳам саналади. Бола ҳуқуқларини ўз фарзандларининг ҳаёти ва соғлиғига қарши қасддан жиноят содир этган ота-оналарнинг ҳаракатларидан ҳимоя қилиш мамлакатда ота-она ҳуқуқларидан маҳрум қилиш институтининг асосий вазифаларидан биридир. Вояга етмаган оила аъзоларининг ҳуқуқлари ва манфаатларини устувор ҳимоя

³ Звягинцева Л. М. Меры защиты в советском семейном праве: автореф. дис.... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1980. – 5 с.

қилиш зарурати, бу шахслар одатда оилавий муносабатларнинг "энг заиф" иштирокчилари эканлиги билан боғлиқ: одатда улар учун бошқа оила аъзоларига қараганда "ўзларини ҳимоя қилиш" қийинроқ, улар энг заиф қатлам ҳисобланадилар⁴. Ота-она ҳуқуқларидан маҳрум қилиш институти биринчи навбатда вояга етмаган боланинг манфаатлари ва ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган. Албатта, бола учун яқинлари билан, ота-оналари ҳимояси остида қолиш муҳимроқ, ҳатто оила оғир қийинчиликларга дуч келса ҳам⁵.

Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум этиш институтининг профилактика функциясини қўллаган судлар, юзага келган ҳолатлар ва мавжуд далилларни ҳисобга олган ҳолда, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тўғрисидаги даъвони қаноатлантиришни рад этишлари ва ота-оналарнинг болалар тарбиясига бўлган муносабатини ўзгартириш зарурлиги тўғрисида огоҳлантиришлари мумкин. Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш институтининг профилактика функцияси суд тизими, прокуратура, васийлик ва ҳомийлик органлари ва бошқа органлар орқали ишлайди.

Ота-оналик ҳуқуқларидан маҳрум бўлганда, ота-оналар бунинг оқибатлари ҳақида ўйламайдилар. Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилишнинг оқибатлари ота-онанинг фарзандига нисбатан барча ҳуқуқларини йўқотишдир. Болани ота-онадан олиб қўйиш - бу боланинг ҳуқуқларини ота-оналарнинг ноқонуний ҳаракатлари ёки ҳаракатсизликларидан ҳимоя қилиш чораси ҳисобланади. Ота-онани оилавий ҳуқуқий жавобгарликка тортиш боланинг соғлиғи ва ҳаётига ҳақиқий зарар етказиши мумкин бўлган ҳолларда ҳам қўлланилади. Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум этиш институтини қўллашнинг ҳуқуқий оқибатлари ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум бўлган шахслар томонидан бола билан қариндошлик фактига асосланадиган барча ҳуқуқлардан маҳрум бўлишга олиб келади. Ота-она ўз фарзандини тарбиялаш ва ўқитиш ҳуқуқи каби ҳуқуқлардан; вояга етган болаларидан алимент олиш ҳуқуқи ва бошқалардан маҳрум бўлади. Бу қоидалар ота-оналик ҳуқуқларидан маҳрум этиш институтининг тўлиқ аҳамиятини акс эттиради. Ота-она бола билан боғлиқ мутлақо барча ҳуқуқий алоқаларни йўқотади, болага ота-оналикнинг таъсиридан маҳрум бўлади.

Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилишнинг муддатсизлигига қарамай, бу ҳуқуқ қайта тикланиши мумкин. Бироқ, бугунги кунда шундай муаммо борки, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум бўлган ота-онага бола ҳақида ҳеч қандай маълумот берилмайди. Бу муаммо жуда муҳим, чунки у ота-оналик ҳуқуқини тиклаш, болани ўзининг, қондош оиласига қайтариш учун ота-онанинг бола

⁴ Гонгало Б. М., Крашенинников П. В., Михеева Л. Ю. и др. Семейное право: учебник // Отв. ред. П. В. Крашенинников. 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут. 2019. – 11 с.

⁵ Хазова О. А. Отобрание детей: международно-правовые аспекты // Семейное и жилищное право. 2014. – С. 20.

билан мулоқот қилишига тўсқинлик қилади. ОКнинг 81-моддаси нормаси шуни кўрсатадики, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинган пайтдан бошлаб она болага нисбатан барча ҳуқуқларини, шу жумладан тарбия ва ички муаммоларни ҳал қилишда иштирок этиш, шунингдек мулоқот қилиш ҳуқуқини йўқотади. Агар бола васийлик остида бўлса ёки фарзанликка олинган бўлса, унда она ва бола ўртасидаги учрашувлар масаласи аллақачон боланинг қонуний вакили томонидан ҳал қилинади. Мулоқотнинг етишмаслиги, бола ҳаётидаги ҳар қандай иштирок ота-она ҳуқуқларидан маҳрум бўлган ота-она ва бола бир-биридан олиб ташланганишига сабаб бўлади⁶.

Фикримизча, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум бўлган ота-онанинг бола билан мулоқот қилиш ҳуқуқини, агар бу вояга етмаган боланинг манфаатларига зарар етказмаса, қонунчилик даражасида белгилаш зарур. Бундай консолидация ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш институтини такомиллаштириш ва ота-оналик ҳуқуқини тиклаш ва болаларни қондош оиласига тезда қайтариш институти билан яқин ҳамкорликда самарали ишлаш, она (ота) ва бола ўртасида алоқа ўрнатиш, уларни оилада тўлиқ ҳаётга қайтариш имконини беради.

Шуни таъкидлаш керакки, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш оила ҳуқуқининг ўзига хос институтидир. Шунинг учун, уни очиб бериш учун қуйидаги бир қатор хусусиятларни аниқлаш зарур:

1) ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш фақат вояга етмаган боланинг ота-онасига нисбатан амалга оширилади. БМТнинг 1989 йилдаги "Бола ҳуқуқлари тўғрисида"ги Конвенцияси "бола" тушунчасини белгилайди, яъни ҳар бир инсон ўн саккиз ёшгача, агар ушбу болага нисбатан қўлланиладиган қонунга биноан у илгари вояга етмаган бўлса бола ҳисобланади;

2) ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш фақат индивидуал тус касб этади. Бу ота-онанинг иккаласи ҳам ўз фарзандига нисбатан ота-она ҳуқуқидан маҳрум бўлишга олиб келадиган номақбул айбли хатти-ҳаракатлар содир этганида даъво учун асос бўлиб хизмат қилган ишнинг барча ҳолатлари уларнинг ҳар бирига нисбатан алоҳида кўриб чиқилишида намоён бўлади⁷. Ота-она ҳуқуқларидан маҳрум қилишнинг индивидуал хусусияти ҳуқуқлари ва манфаатлари ҳимоя қилинадиган болага нисбатан ҳам кузатилиши мумкин, чунки унинг ҳуқуқлари ва манфаатларини устувор ҳимоя қилиш мақсадида ота-она ҳуқуқларидан маҳрум қилиш шу ота-онанинг ҳамма болаларига нисбатан умумий тарзда эмас, балки ҳар бир болага нисбатан алоҳида амалга оширилади;

⁶ Блиняева И.В. Понятие института лишения родительских прав // Молодой ученый. 2021. – № 41 (383). – С. 213-215. – URL: <https://moluch.ru/archive/383/84501/>

⁷ Рабец А.М. Ювенальное право Российской Федерации: учебник. – М.: Юрайт, 2018. – 176 с.

3) жавобгарлик субъекти фақат бола туғилиши факти туфайли ота-она сифатида рўйхатдан ўтган шахслар ҳисобланади. Зеро, бу оила қонунчилиги инсоннинг болага нисбатан ота-оналик ҳуқуқларининг пайдо бўлишини таъминлайдиган ягона усул саналади. Шунга кўра, фарзандликка олувчилар, тарбияловчилар ва васийлар ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум этилиши мумкин эмас, лекин уларга нисбатан бошқа чоралар қўлланилиши мумкин.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, агар боланинг отаси тўғрисидаги ёзув оталикни белгилаш натижасида содир бўлган бўлса, ота-оналик ҳуқуқи ва мажбуриятларини олган шахс ҳам умумий асосларда улардан маҳрум қилиниши мумкин. Яъни, жавобгарлик субъекти тўлиқ ёки тўлиқ бўлмаган оилавий муомала лаёқатига эга бўлган ота-онадир. Бундан ташқари, вояга етган ота-она ҳам, вояга етмаган ота-она ҳам субъект сифатида ифодаланиши мумкин;

4) юқорида таъкидлаб ўтилганидек, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш ота-она учун ҳам, бола учун ҳам жиддий ҳуқуқий оқибатларга олиб келади. Натижада, биринчи навбатда, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилишга агар отанинг (ёки онанинг ёхуд иккаласининг ҳам) хатти-ҳаракатларини яхши томонга ўзгартириш мумкин бўлмаса, рухсат этилади. Бундан шу ҳолат англашиладики, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилишдан бошқа чоралар боланинг манфаатларини тўғри ҳимоя қилишга имкон бермайди. Иккинчидан, у фақат суд томонидан қўлланилади. Учинчидан, агар ота-онанинг айби бўлсагина ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш чораси татбиқ этилиши мумкин;

5) жавобгарликнинг асоси - ОКда белгиланган ҳолатлар бўлиб, улар оилавий-ҳуқуқий деликт сифатида белгиланиши мумкин. Бундай асослар ОКнинг 79-моддасида келтирилган. Шуни таъкидлаш керакки, мазкур турдаги деликтлар ўз таркибига эга. Шундай қилиб, оилавий-ҳуқуқий қоидабузарликнинг объектив томони - қонун билан ҳуқуққа хилоф деб аталадиган муайян ҳаракат ёки ҳаракатсизлик (масалан, болаларга нисбатан зўравонлик)дир. Шу билан бирга, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш учун бундай ҳаракатлар зарарли оқибатларга олиб келадими ёки йўқми мазкур вазиятда бу муҳим аҳамият касб этмайди⁸;

6) ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш фақат ота ёки онанинг (ёки иккаласининг) онгли хатти-ҳаракатларининг натижаси бўлиши мумкин. Шунга кўра, агар у ўз ҳаракатлари ва ҳаракатсизлигини ўзига боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра (оғир руҳий касаллик, ногиронлик ва бошқалар) оқилона

⁸ Ерохина Е.В. Лишение и восстановление родительских прав: учебное пособие. – Оренбург: ОГУ, 2017. – 32 с

йўналтира олмаган бўлса, умумий қоида сифатида, уни ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш мумкин эмас. Бунинг ўрнига, унинг ота-она ҳуқуқларини чекланиши мумкин⁹;

7) ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш ушбу ҳуқуқни қайта тиклаб бўлмаслигини англатмайди. Аввалроқ оила қонунчилиги ота-оналик ҳуқуқини тиклашни назарда тутгани қайд этилган эди. Бу фақат суднинг қарорига кўра амалга оширилади, бу ушбу институтнинг бола ҳуқуқларини ҳимоя қилишга йўналтирилганлигини ҳам тасдиқлайди¹⁰;

8) ота-она ҳуқуқидан маҳрум қилиш муддатсиз тусга эга: унинг вақт чегараси мавжуд эмас. Бу шуни англатадики, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш фақат ота-она ўз ҳуқуқларини тиклаш истагини билдирганда тугатилиши мумкин ва бундай тиклаш учун асослар мавжуд.

ХУЛОСА

Шундай қилиб, замонавий оила қонунчилигида ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш - бу ота-оналик ҳуқуқий муносабатларини суд томонидан мажбурий бекор қилишдан иборат институтдир. Ота-она оилавий-ҳуқуқий қонун бузилиши туфайли болага нисбатан ҳуқуқларини йўқотади. Бинобарин, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш оилавий-ҳуқуқий жавобгарлик чораси сифатида ҳам кўриб чиқилиши керак.

Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш ҳуқуқи институтининг асосий мақсади ва тайинланиши ота ёки онага (ёки иккалаасига ҳам) санкцияларни қўллаш орқали боланинг оилавий-ҳуқуқий соҳадаги ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилишдир. Болани ҳимоя қилишнинг сўнгги ва истисно чораси бўлиб, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш юридик жавобгарликнинг бошқа турларига хос бўлган талаблар ва хусусиятлар билан боғлиқ. Бунда ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш учун асос – ота-она томонидан содир этилган ва судда тасдиқланган аниқ ҳуқуқбузарлик мавжуд бўлиши керак.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР (REFERENCES)

1. Муратова С. А. Семейное право; учебное пособие. – М.: Юриспруденция, 2001. – С. 159.
2. Толстой Ю. К., Сергеев А. П. Гражданское право: учебник. В 3 ч. – М.: Проспект, 2002. – 426 с.

⁹ Мосиенко Т.А. Понятие и исторические аспекты ограничения и лишения родительских прав // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. 2020. – № 9 (124). – С. 77-80.

¹⁰ Дорохов Д.В. Лишение родительских прав как способ защиты прав ребёнка // Педагогическое образование на Алтае. 2019. – № 2. – С. 90-94.

3. Звягинцева Л. М. Меры защиты в советском семейном праве: автореф. дис.... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1980. – 5 с.
4. Гонгало Б. М., Крашенинников П. В., Михеева Л. Ю. и др. Семейное право: учебник // Отв. ред. П. В. Крашенинников. 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут. 2019. – 11 с.
5. Имомов, Н. (2018). The tasks of the Civil Code: Regulation of Social Relations or Determination Of Rights. *Юридик фанлар ахборотномаси*, (1), 43-49.
6. Хазова О. А. Отобрание детей: международно-правовые аспекты // Семейное и жилищное право. 2014. – С. 20.
7. Блиняева И.В. Понятие института лишения родительских прав // Молодой ученый. 2021. – № 41 (383). – С. 213-215. – URL: <https://moluch.ru/archive/383/84501/>
8. Имомов, Н. (2020). ЭСТОППЕЛЬ И ЕГО ВЫРАЖЕНИЕ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ. *Review of law sciences*, 2(Спецвыпуск), 43-48.
9. Рабец А.М. Ювенальное право Российской Федерации: учебник. – М.: Юрайт, 2018. – 176 с.
10. Ерохина Е.В. Лишение и восстановление родительских прав: учебное пособие. – Оренбург: ОГУ, 2017. – 32 с
11. Ibrohimov, A. A. M. O. G. (2023). IJARA MUNOSABATLARIDA IJARA NAQINI TO'LASH BILAN BOG'LIQ MASALALAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(2), 607-612.
12. Мосиенко Т.А. Понятие и исторические аспекты ограничения и лишения родительских прав // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. 2020. – № 9 (124). – С. 77-80.
13. Имомов, Н. (2019). ESSENCE OF CIVIL-LAW TOOLS IN THE ANTI-CORRUPTION SYSTEM. *Юридик фанлар ахборотномаси*, (3), 41-45.
14. Azimjon, Ibrohimov. "ZARAR–YURIDIK SHAXS ISHTIROKCHILARI VA BOSHQARUV ORGANLARI FUQAROLIK-HUQUQIY JAVOBGARLIGINING ZARURIY SHARTI SIFATIDA." (2022).
15. Дорохов Д.В. Лишение родительских прав как способ защиты прав ребёнка // Педагогическое образование на Алтае. 2019. – № 2. – С. 90-94.